

Олександр ОКОЛІТ,
доктор філософії у галузі права,
заступник начальника управління
Департаменту кіберполіції
Національної поліції України

Суб'єкти злочинного впливу в контексті кримінально-правової кваліфікації: поняття, ознаки, види

У роботі проаналізовано терміни, що використовуються для позначення суб'єктів злочинного впливу та суб'єктів підвищеного злочинного впливу – «кримінальний авторитет», «вор в законі», «положенець», «смотрящий». Окреслено відмінності між ними.

Встановлено, що до осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, входять «вори в законі». Щодо інших представників злочинного світу погляди вчених неоднозначні. Натомість буквально тлумачення положень ч. 5 ст. 255 КК України, засвідчує, що категорія осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, може не обмежуватися лише «ворами в законі». З огляду на зазначене, логічнішою видається позиція, відповідно до якої за певних обставин до суб'єктів підвищеного злочинного впливу можна віднести інших суб'єктів, зокрема «положенців», «смотрящих». Приналежність особи до суб'єкта злочинного впливу чи суб'єкта підвищеного злочинного впливу слід визначати не за наявністю неформального статусу в злочинному світі («вор у законі», «положенець», «смотрящий» тощо), а за наявністю в її діях кримінально-правових ознак особи, яка здійснює злочинний вплив чи перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. «Положенець» чи «смотрящий» залежно від обставин справи в одному випадку може бути суб'єктом злочинного впливу, а, в другому – особою, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу.

З огляду на відсутність законодавчої дефініції «вора в законі» рішення про визнання певної особи «вором у законі» слід приймати лише на підставі встановлення та доведення комплексу ознак цього суб'єкта, що свідчать про наявність такого статусу. Крім того, в обвинувальному акті й обвинувальному вирокі слід зазначити, на

підставі яких ознак органи досудового розслідування чи суд дійшли висновку про те, що особа перебуває в статусі «вора в законі».

Ключові слова: суб'єкт злочину, організована група, злочинна організація, злочинний вплив, особа, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, «вор в законі», «кримінальний авторитет», «положенець», «смотрящий», кримінальна відповідальність.

The paper analyzes the terms used to designate subjects of criminal influence and subjects of increased criminal influence – «criminal authority», «thief in law», «person in status», «watcher». The differences between them are outlined.

It has been established that persons who are in the status of a subject of increased criminal influence include «thieves in law». Regarding other representatives of the organized crime world, the views of researchers are ambiguous. However, the literal interpretation of the provisions of Part 5 of Article 255 of the Criminal Code of Ukraine indicates that the category of persons who are in the status of a subject of increased criminal influence may not be limited to «thieves in law». In view of the above, the position seems more logical, according to which, under certain circumstances, other subjects, in particular «person in status», «watchers», can be attributed to subjects of increased criminal influence. A person belonging to a subject of criminal influence or a subject of increased criminal influence should be determined not by the presence of an informal status in the criminal world («thief in law», «person in status», «watcher», etc.), but by the presence in his or her actions of criminal-legal signs of a person exercising criminal influence or being in the status of a subject of increased criminal influence. «Person in status» or «watcher», depending on the circumstances of the case, may in one case be a subject of criminal influence, and in the other – a person who is in the status of a subject of increased criminal influence.

Given the absence of a legislative definition of “thief in law”, the decision to recognize a certain person as a «thief in law» should be made only on the basis of establishing and proving a set of signs of this subject, which indicate the presence of such status. In addition, the indictment and the verdict of conviction should indicate on the basis of which elements the pre-trial investigation bodies or the court have reached the conclusion that the person is in the «thief in law» status.

Keywords: subject of the crime, organized group, criminal organization, criminal influence, a person who is in the status of a subject of increased criminal influence, «criminal authority», «thief in law», «person in status», «watcher», criminal liability.

У теорії кримінального права висловлюють різні позиції щодо того, кого слід відносити до суб'єкта злочинного впливу, а кого – до суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Це питання має важливе значення для кваліфікації злочинів за ст. 255, 255¹ КК України, оскільки слідчий в обвинувальному акті повинен конкретизувати, до якого саме суб'єкта належить обвинувачений, щоб не створювати підґрунтя для повернення документів на доопрацювання, допущення судових помилок тощо.

Суб'єктами злочинного впливу Р. В. Яцкевич пропонує вважати осіб, які в неформальній стратифікаційній системі кримінального середовища, зокрема й у місцях позбавлення волі, мають статус «смотрящого», «положенця», «кримінального авторитета»¹, а В. В. Малюк – «наглядача», «прагнучого» та кримінальних авторитетів як керівників організованої групи чи злочинної організації (незалежно від їх ролі)².

Суб'єктами підвищеного злочинного впливу Р. В. Яцкевич називає осіб, які мають статус «вора в законі»³, а В. В. Малюк – «вора в законі» та «положенця» на період виконання доручення «вора в законі»⁴.

Тобто криміналісти тлумачать терміни «суб'єкт злочинного впливу» та «суб'єкт підвищеного злочинного впливу» в найбільш широкому значенні, а не вузькому – кримінально-правовому, закріпленому в примітках до ст. 255 КК України.

Така позиція дослідників в обох випадках суперечить положенням ч. 5 ст. 255 КК України, оскільки законодавець не ото-

¹ Яцкевич Р. В. Правові моделі нейтралізації злочинної діяльності «ворів в законі» в установах виконання покарань. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 трав. 2020 р.)* : у 3 т. / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса, 2020. Т. 3. С. 384.

² Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативної значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 96–101. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

³ Яцкевич Р. В. Правові моделі нейтралізації злочинної діяльності «ворів в законі» в установах виконання покарань. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 15 трав. 2020 р.)* : у 3 т. / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса, 2020. Т. 3. С. 384.

⁴ Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативної значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 96–101. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

тожне «вора в законі» із суб'єктом підвищеного злочинного впливу. До суб'єкта підвищеного злочинного впливу можуть входити й інші суб'єкти, крім «вора в законі». З цього приводу П. Фріс та І. Фріс зауважують, що «злочин у законі» хоча і є вищим авторитетом, однак не обмежує вищу злочинну ієрархію. До неї входять «положенці» та «смотрящі», інші особи, що мають високий авторитет у цьому середовищі⁵. Однак не слід ототожнювати особу, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, й особу, яка займає вище становище в злочинній ієрархії. У першому випадку йдеться про спеціального суб'єкта злочину, а в другому – про кримінологічний термін, який позначає певну категорію представників злочинного світу. Особа може займати вище становище в злочинній ієрархії, однак через брак доказів її можна вважати лише особою, яка здійснює злочинний вплив. Тому, коментуючи положення ст. 255 КК України, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський слушно зауважують, що суб'єктом підвищеного злочинного впливу з погляду інкримінування ч. 5 ст. 255 КК України відповідно до обставин справи може бути визнано й того, хто не має неформального статусу «вора в законі», «положенця» чи «смотрящого»⁶.

Отже, до осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, відносять насамперед «ворів у законі». Щодо інших представників злочинного світу погляди вчених неоднозначні. Натомість буквальне тлумачення положень ч. 5 ст. 255 КК України засвідчує, що категорія осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, може не обмежуватися лише «ворами в законі». З огляду на зазначене, логічнішою видається позиція, відповідно до якої за певних обставин до суб'єктів підвищеного злочинного впливу можна віднести інших суб'єктів, зокрема «положенців», «смотрящих». Приналежність особи до суб'єкта злочинного впливу чи суб'єкта підвищеного злочинного впливу слід визначати не за наявністю

⁵ Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 17–30 лип. 2020 р. № 28–29. URL: <https://yvu.com.ua/pro-borotbu-zi-zlochynnymy-spilnotamy-notatky-na-polyah-zakonu/>

⁶ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 36.

неформального статусу в злочинному світі («вор у законі», «положенець», «смотрящий» тощо), а за наявності в її діях кримінально-правових ознак особи, яка здійснює злочинний вплив чи перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Той самий «положенець» чи «смотрящий» залежно від обставин справи в одному випадку може бути суб'єктом злочинного впливу, а, в другому – особою, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу⁷.

Важливо встановити *співвідношення особи, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, й особи, яка перебуває в статусі «вора в законі»*.

Безумовно, видається хибною позиція науковців, які вважають що поняття «злочин у законі» у вітчизняному КК диференціюється на три поняття: особа, яка здійснює злочинний вплив; особа, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного впливу; «вор у законі». Водночас категорія «злочин у законі» охоплює всіх зазначених осіб⁸.

Натомість мають рацію вчені в тому, що поняття суб'єкта підвищеного злочинного впливу є ширшим, ніж поняття «вор у законі». Останній є різновидом суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Не кожна особа, яка здійснює злочинний вплив, і навіть не кожна особа, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного впливу, є, за задумом нашого законодавця, «вором у законі». Для кваліфікації дій особи, яка перебуває в статусі «вора в законі», за ч. 5 ст. 255 КК України немає потреби в додатковому встановленні статусу «вора в законі» – достатньо довести перебування особи в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Використовуючи відповідний зворот, законодавець, вочевидь, «зіграв на випередження» – спробував відреагувати на майбутні складнощі правозастосування, пов'язані з визнанням

⁷ Околіт О. В. «Суб'єкт злочинного впливу», «суб'єкт підвищеного злочинного впливу», «вор в законі»: співвідношення понять. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової* : зб. матеріалів (Запоріжжя, 10 берез. 2022 р.). Запоріжжя, 2022. С. 277–279.

⁸ Копйова І. А., Ципишук К. В. Щодо доцільності введення категорії «вор/злочин у законі» в кримінальне законодавство України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 213

конкретної особи «вором у законі», поняття якого в сучасних умовах трансформується⁹.

На практиці, стверджує В. В. Речицький, не кожен «вор у законі» є причетним до кримінальної активності «суб'єкта підвищеного злочинного впливу». Здавалося б, за відсутності кримінальної активності «вор у законі» підлягати юридичній відповідальності не повинен. Тобто він може бути, а може й не бути «суб'єктом підвищеного злочинного впливу». Це застереження є винятково важливим, але КК України про нього зовсім не згадує. Така фігура умовчання є або спеціально закладеною в КК України, або свідчить про явище випадкове (неусвідомлене). Якщо відсутність у КК України чіткого розрізнення між «вором у законі», з одного боку, і «суб'єктом підвищеного злочинного впливу» – з другого, є наслідком свідомої позиції законодавця, то це означає, що останній безпосередньо зацікавлений в їх автоматичному ототожненні. У цьому випадку з примітки 2 до ст. 255 КК України витікає, що будь-який «суб'єкт підвищеного злочинного впливу» з повним набором ознак кримінального діяння є тотожним «вору в законі», який такого набору ознак може не мати¹⁰.

На думку О. І. Міневич, зайвим видається уточнення «в тому числі», оскільки особа, яка перебуває в статусі «ворав законі», і є суб'єктом підвищеного злочинного впливу¹¹. А. А. Вознюк також зауважує, що очевидним є факт, що особа, яка перебуває в статусі «вора в законі», є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу¹².

На думку В. О. Левчука, термінологічний зворот «вор у законі» (ч. 5 ст. 255, ч. 5 ст. 255¹, ч. 1 ст. 255³ КК України) є частиною

⁹ Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. Новітні кримінально-правові дослідження – 2021: *Альманах наукових праць* / за ред. Є.Л. Стрельцова, О.В. Козаченка, О.М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ ОЮА, 2021. С. 26.

¹⁰ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). *Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. URL: <https://khp.org/1595421303>

¹¹ Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... кандюрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. С. 122–123.

¹² Вознюк А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 185. doi: 10.34015/2523-4552.2020.1.18

такого поняття, як «особа, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу». З цієї дефініції вбачається, що «вор у законі» є одним із видів осіб, які перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Особи, які є «ворами в законі», не завжди мають статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу, оскільки це визначається особливостями злочинної діяльності конкретної особи, що має статус «вора в законі»¹³.

А. О. Нікітін також переконаний, що з огляду на логічне тлумачення примітки до нової редакції ст. 255 КК України, можна дійти висновку, що запропоноване визначення поняття «суб'єкт підвищеного злочинного впливу» є ширшим й охоплює поняття «вор у законі». Тобто за логікою цього законопроекту «вор у законі» є завжди суб'єктом підвищеного злочинного впливу, але не навпаки¹⁴.

Тобто вчені вважають особу, яка перебуває в статусі «вора в законі», різновидом особи, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. І це абсолютно правильно, оскільки якби законодавець мав на меті виокремити особу, яка перебуває в статусі «вора в законі» як самостійного суб'єкта поряд з особою, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, то застосував би сполучник «або» чи розділовий знак «кома».

Однак постає запитання, як застосовувати це положення на практиці. Вбачається принаймні два варіанти:

1) для притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка перебуває в статусі «вора в законі», слід встановити лише кримінально-правові ознаки цього суб'єкта (хоча їх у КК України не закріплено);

2) для притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка перебуває в статусі «вора в законі», слід встановити кримінально-правові ознаки цього суб'єкта, а також кримінально-правові ознаки особи, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу. Хоча особа, яка перебуває в статусі «вора в законі»

¹³ Левчук В. О. «Вор в законі»: відоме поняття та нові кримінально-правові проблеми. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 246, 249. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.36>

¹⁴ Нікітін А. О. «Злодій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 169.

законі», не завжди характеризується кримінально-правовими ознаками особи, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, про що вже зазначено вище.

Очевидно, що однозначне тлумачення досліджуваного кримінально-правового положення можливе лише за умови внесення змін до КК України.

Деяких осіб, які здійснюють злочинний вплив чи перебувають у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, називають кримінальними авторитетами. Термін «кримінальний авторитет» активно застосовують для позначення лідерів злочинного світу, зокрема «вора в законі», «положенця», «смотрящого», кандидата у «вори в законі» тощо.

Народний депутат В. М. Неклюдов термін «кримінальний авторитет» пропонував навіть визначити в КК України. На його переконання «кримінальний авторитет» – особа, яка не має неформального титулу «зłodій у законі», дотримується притаманних злочинному середовищу традицій та правил поведінки, має авторитет серед осіб, які вчинили та планують вчинити кримінальні правопорушення, здійснює безпосередню координацію та керівництво кримінальною спільнотою чи її частиною, або особа, якій «зłodій в законі» делегував свої повноваження («смотрящі», «положенці» та ін.)¹⁵.

Серед лідерів злочинного світу виокремлюють насамперед такі категорії, як «вор у законі», «смотрящий», «положенець». Ці фігури успадковані з СРСР, ГУЛАГу й тоталітаризму¹⁶.

«Вор у законі». Термін «вор у законі» є передусім кримінологічним, а не кримінально-правовим, і властивий переважно кримінальній субкультури країн пострадянського простору¹⁷. Нині в КК України немає визначення терміна «вор у законі», хоча й пропозиції з цього приводу висловлювали неодноразо-

¹⁵ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : проект Закону України від 2 груд. 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10

¹⁶ Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 17–30 лип. 2020 р. № 28–29. URL: <https://yuv.com.ua/pro-borotbu-zi-zlochynnymy-spilnotamy-notatky-na-polyah-zakonu/>

¹⁷ Нікітін А. О. «Злодій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 167–170.

во. Зокрема, у пояснювальній записці до одного з відповідних законопроектів зазначено, що для посилення боротьби із цією «лиходійською елітою», крім постійної роботи оперативних служб, необхідно законодавчо визначити поняття «зłodія в законі» та механізм відповідальності таких «авторитетів». А тому необхідно внести відповідні зміни до КК України¹⁸. Упродовж останніх десяти років (з 2012 р.) було зареєстровано декілька законопроектів, що передбачали введення категорії «вора в законі».

У проекті Закону «Про доповнення Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність «зłodіїв в законі» та осіб, що належать до зłodійського миру» від 22 травня 2012 р. № 10506 пропонувалося доповнити КК України визначенням «зłodія в законі» як особи, яка відповідно до спеціальних правил у будь-яких формах організовує та/або керує зłodійським миром (користується авторитетом у членів зłodійського миру, надає їм завдання/доручення, що сприяють досягненню цілей злочинного миру, організовує зłodійські розбори, бере участь у зібранні (сходці) «зłodіїв в законі» тощо)¹⁹.

Схоже визначення містилося в проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності для «зłodіїв в законі» та за злочини, вчинені злочинними угрупованнями)» від 2 грудня 2014 р. № 1188. У цьому документі пропонувалося доповнити КК України визначенням особи, яка займає вище становище в злочинній ієрархії («зłodій в законі») як особи, що відповідно до визначених у злочинному миру (злочинному середовищі) спеціальних правил поведінки в будь-яких формах організовує та/або керує зłodійським миром (має авторитет у членів зłodійського миру, надає їм завдання/доручення, що сприяють досягненню цілей злочинного миру, організовує зłodійські розбори, бере участь у зібранні (сходці) «зłodіїв в

¹⁸ Про доповнення Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність «зłodіїв в законі» та осіб, що належать до зłodійського миру : пояснювальна записка до проекту Закону України від 22 трав. 2012 р. № 10506. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43502

¹⁹ Про доповнення Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність «зłodіїв в законі» та осіб, що належать до зłodійського миру : пояснювальна записка до проекту Закону України від 22 трав. 2012 р. № 10506. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43502

законі» тощо)²⁰. Відмінність цієї дефініції від попередньої полягає в уточненні того, що «зłodій в законі» є особою, яка займає вище становище в злочинній ієрархії, а також у використанні поряд з терміном «злочинний мир» терміна «злочинне середовище». Про злочинний світ згадується в законодавстві Грузії. Зокрема, у законі Грузії про організовану злочинність і рекет «вора в законі» визначено як особу, яка в будь-якій формі здійснює управління або (та) організацію зłodійського світу або з використанням методів діяльності зłodійського світу здійснює управління або (та) організацію групи осіб²¹.

Деяко інша дефініція «зłodія в законі» пропонується в проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності для «зłodіїв в законі» та за злочини, вчинені злочинними угрупованнями)» від 10 лютого 2015 р. № 1188. У ньому «зłodія в законі» визначено як особу, яка є організатором і керівником злочинного співтовариства, що базується на достатньому авторитеті в кримінальному й тюремному середовищі, є активним прибічником кримінального способу життя та моралі, пов'язана обов'язком злочинного кодексу поведінки і традиціями кримінального світу, відносно якої формально виконано процедуру так званого коронування та керує іншими керівними особами злочинних угруповань відповідно до встановленої в злочинному товаристві ієрархії²². У цьому визначенні є згадка про виконання процедури так званого коронування, встановлено прив'язку «зłodія в законі» до злочинного співтовариства, щодо якого його визнають організатором і керівником.

У новому проекті Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочи-

²⁰ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності для «зłodіїв в законі» та за злочини, вчинені злочинними угрупованнями) : проект закону від 2 груд. 2014 р. № 1188. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52627

²¹ Закон Грузії об організованій преступности и рэкрете. Контрольный текст по состоянию на 18 апр. 2018 г. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/27814?publication=1>

²² Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності для «зłodіїв в законі» та за злочини, вчинені злочинними угрупованнями) : проект Закону від 10 лют. 2015 р. № 1188 (доopr.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52627

ни, вчинені злочинною спільнотою» від 2 грудня 2019 р. № 2513 пропонувалося доповнити ст. 28 КК України визначенням «злодія в законі» як особи, яка дотримується притаманних злочинному середовищу традицій і правил поведінки, користується авторитетом серед осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення, керує, координує та/або організовує діяльність злочинної спільноти чи її частини або є учасником такої спільноти²³. Це визначення схоже з попереднім, однак у ньому немає згадки про процедуру «коронування». Тому закономірно, що народний депутат М. Є. Дирдін пропонував абзац 2 ч. 5 ст. 28 КК України викласти в такій редакції: «“Злодієм у законі” визнається особа, яка суворо дотримується кодексу кримінальних традицій, яка має судимості, достатній авторитет у злочинному середовищі, та щодо якої виконана формальна процедура “коронування”». В обґрунтуванні цієї позиції зазначалося, що запропоноване в законопроекті визначення «злодія в законі» не відрізняє його від інших злочинців, які систематично вчиняють злочинні діяння. Кримінологічні дослідження засвідчують, що «злодієм у законі» можна стати лише після проходження процедури «коронування»²⁴. З цього приводу С. Г. Киренко слушно зауважив, що оскільки надання статусу «вора в законі» вимагає в злочинному світі певної процедури (наприклад, «коронації» на «сходці» – злочинному зібранні), то потрібно принаймні в загальних рисах зазначити цей момент у тексті статті, інакше залишається незрозумілим, у чому саме полягає специфіка статусу «вора в законі» серед інших суб'єктів підвищеного злочинного впливу²⁵.

На етапі обговорення законопроекту від 2 грудня 2019 р. № 2513 народний депутат Г. М. Мамка запропонував інше визначення «злодія в законі». На його думку, це особа, яка дотримується притаманних злочинному середовищу традицій та правил

²³ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : проект Закону України від 2 груд. 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10

²⁴ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : проект Закону України від 2 груд. 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10

²⁵ Киренко С. Г. Проблеми кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю. *Dictumfactum*. 2020. № 2. С. 62.

поведінки, що визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина та/або користується авторитетом серед осіб, які вчиняли та були засуджені за кримінальні правопорушення, та/або керує, координує (організовує) діяльність злочинної організації (спільноти) чи її частини (групи), спрямовану на вчинення злочинів, або є учасником злочинної організації (спільноти) та/або здійснює розподіл сфер злочинного впливу та/або злочинних доходів між такими частинами (групами) злочинної організації (спільноти)²⁶.

Пропозиції щодо закріплення в КК України окремих ознак «вора в законі» зазнали критики.

Зокрема, В. В. Речицький зазначає, що нині доцільно розглянути таку необхідну для юридичного визначення «злодія в законі» ознаку, як «**дотримання притаманних злочинному середовищу традицій**». Слово «дотримання» означає в юридичному сенсі послідовне «виконання», «непорушення» певних правил чи норм поведінки. Скажімо, кожен громадянин має обов'язок дотримуватися Конституції України та законів України (ст. 68 Основного Закону України), що передбачає в більшості випадків не активну дію, а утримання від правопорушень, позитивну бездіяльність²⁷.

Отже, вислів «дотримуватися притаманних злочинному середовищу традицій і правил поведінки» не означає автоматичної налаштованості особи на злочинні діяння. Не можна стверджувати, що всі без винятку традиції та правила поведінки, притаманні злочинному середовищу, є антигуманними. Злочинне середовище – це специфічна людська спільнота, яка існує й виживає завдяки дотриманню її членами певних правил, соціальних норм. Зокрема, у злочинному середовищі визнається авторитет старших і досвідченіших осіб, а також морально засу-

²⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : проект Закону України від 2 груд. 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10

²⁷ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). *Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. URL: <https://khp.org/1595421303>

джуються особи, засуджені за вчинення злочинів на сексуальному підґрунті тощо²⁸.

У будь-якому випадку поняття «дотримання» стосовно злочинних традицій і правил поведінки є недостатньо конкретним і визначеним орієнтиром для справедливої правової оцінки. Своєю чергою така невизначеність суперечить конституційному принципу верховенства права, закріпленому в ст. 8 Основного Закону України²⁹.

Не менш вразливою для критики в контексті ст. 28 проекту змін до КК України є адресована «злодію в законі» формальна вимога «*користуватися авторитетом серед осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення*». По-перше, серед осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, є чимало тих, хто засудив своє кримінальне минуле й виправився. Тому мати авторитет у таких осіб не є негативною рисою чи ознакою. По-друге, якщо особи, які свого часу вчиняли кримінальні правопорушення, не мають нині судимості, то на якій підставі їх моральна позиція стосовно будь-якої особи може бути використана для кримінальної репресії чи просто дискримінації останньої³⁰.

Якщо для визнання авторитетної в кримінальному середовищі особи «злодієм у законі» достатньо такої ознаки, як її «участь» у «злочинній спільноті», то постає запитання: що тут є первинною кваліфікаційною ознакою – «злочинна спільнота» чи «злодій у законі»? Участь «злодія в законі» в «ієрархічному об'єднанні» понад п'яти осіб перетворює це об'єднання на «кримінальну спільноту». Водночас участь у «кримінальній спільноті» фізичної особи може надати цій особі статусу «злодія в законі»³¹.

²⁸ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>

²⁹ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>

³⁰ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>

³¹ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою»

Якщо врахувати ту обставину, що не всі злочини є тяжкими або особливо тяжкими, нескладно дійти висновку, що загальне поняття «злочинної діяльності» в сенсі ст. 255 КК України охоплює також вчинення передбачених частиною четвертою ст. 12 КК України «нетяжких» злочинів, за які передбачено покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше ніж десять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше ніж п'ять років³².

Це означає, що до «вора в законі» або іншого «суб'єкта підвищеного злочинного впливу» може бути застосовано позбавлення волі на 15 років лише за те, що він/вона «здійснював вплив» і «координував» злочинну діяльність інших осіб, налаштованих на здійснення «нетяжких» злочинів у кількісно невизначеному масштабі³³.

Послідовне застосування частини четвертої ст. 255 КК України до «вора в законі» або іншого «суб'єкта підвищеного злочинного впливу» видається істотним порушенням вимог «пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню». У такий спосіб репресивний потенціал ст. 255 КК України суперечить вимогам верховенства права, що закріплено в ст. 8 Основного Закону України³⁴.

Зауважимо, що спершу законопроект № 2513 містив перекладене українською мовою поняття «злодій в законі». До другого читання формулювання було змінено на таке, яке поширене в злочинному світі, однак законодавець не закріпив ознак, що

(станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>

³² Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>

³³ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>

³⁴ Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>

характеризують суб'єкта підвищеного злочинного впливу, зокрема «вора в законі»³⁵.

У теорії кримінального права та кримінології немає чіткої та однозначної дефініції поняття «вор у законі» Передусім до них слід відносити осіб, яким надано зазначений неофіційний статус та які пропагують «зłodийські ідеї», згуртовують довкола них осіб кримінально протиправного спрямування.

«Зłodіями в законі» стають особи, що вже були неодноразово судимими (хоча серед «зłodіїв у законі» є також і значна кількість злочинців, які взагалі не були раніше судимими), а саме такі, що глибоко опанували кримінальну субкультуру; мають високий авторитет у злочинному світі; визнані такими особами, що вже мають статус «зłodія в законі». Визнання злочинця «зłodієм у законі» в більшості випадків відбувається здійснюється на зłodийській «сходці» – «законодавчому органі» злочинного світу, повноважному визначати систему зłodийської етики («злочинної ідеології»), вирішувати найбільш важливі та складні питання життя в злочинному світі³⁶.

З аналізу проміжних рішень у кримінальному провадженні (ухвал слідчих суддів під час здійснення судового контролю) й остаточних судових рішень в адміністративному судочинстві, в яких вирішувалося питання про скасування рішень уповноважених органів на заборону в'їзду на територію України іноземним громадянам через наявність у них статусу «вора в законі», виявлено **критерії, що використовують суди для встановлення того, що особа мала статус «вора в законі»**. Зокрема, це: проходження процедури ініціації («коронування») та отримання статусу «вора в законі»; контроль і розподіл матеріальних благ («общака»); виконання ролі «мирового судді» під час вирішення конфліктів і спірних ситуацій, які виникали між представниками криміналітету; вплив на представників криміналітету, надання їм відповідних вказівок, контроль виконання таких вказівок і дотримання особами негласних «злочинних понять»; наявність

³⁵ Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... канд.юр. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. С. 122–123.

³⁶ Тома М. Г. Професійна злочинність: «зłodії в законі», їхній вплив на криміногенну ситуацію в країні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 84–85. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.13>

злочинного прізвиська; наявність злочинного авторитету у кримінальному світі; беззаперечний авторитет серед злочинців³⁷.

Одне з найбільш повних і вичерпних визначень «вора в законі» сформульовано в науково-практичному коментарі до ст. 255 КК України. На переконання авторів коментаря, «вор у законі» є суб'єктом, якому, відповідно до юридичної літератури та інших джерел, притаманна низка ознак:

1) набуває такого статусу внаслідок проходження «коронації» (особливої процедури визнання особи «вором у законі» на злочинному зібранні («сходці») інших «ворів у законі»).

Стати «вором у законі» можна лише за умови отримання підтримки («рекомендації») інших, визнаних такими кримінальними авторитетами, представників злочинного середовища. Трапляються випадки, коли кримінальні авторитети з різних причин відмовляються «коронуватися». Самі авторитети здебільшого пояснюють це вагою «зłodийської корони»; фактично йдеться про те, що не завжди кримінальний авторитет спроможний чи бажає неухильно дотримуватися зłodийських звичаїв, традицій, моралі³⁸;

2) підтримує злочинні традиції, пропагує ідеї злочинного світу, згуртовує довкола них інших осіб, дотримується зłodийського «кодексу честі», який, зокрема, забороняє: сприйняття будь-яких формальних суспільних правил поведінки й норм моралі; будь-яку співпрацю з органами кримінальної юстиції, зокрема визнання власної вини; займатися будь-якою суспільно

³⁷ Левчук В. О. «Вор в законі»: відоме поняття та нові кримінально-правові проблеми. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 245–250. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.36>

³⁸ З іншого боку, окремі злочинці за зłodийськими «поняттями» ніколи не можуть стати «ворами в законі». Це, зокрема: 1) особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією (в установах виконання покарань їх називають «скривдженими», «півнями»), засуджені, які надавали допомогу адміністрації (їх називають «козлами»), «фуфлижники» (ті, хто не повертає картковий або інший борг); 2) особи, які служили в правоохоронних органах чи армії; 3) ті, хто недостатньо знає і поважає зłodийську мораль. Наприклад, якщо злочинець, маючи кримінальний дохід, не вносить гроші в «общак» або не допомагає «чесним арештантам», а використовує дохід в особистих цілях (на зłodийському жаргоні – набиває кишку), то він не зможе стати «вором в законі» (Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 89).

корисною працею, обіймати будь-які адміністративно-господарські посади в місцях позбавлення волі; брати участь у діяльності політичних партій, виборах до органів влади; отримувати від влади зброю, нагороди, захищати державні й громадські інтереси; вчиняти вбивство, якщо його причиною не був захист «воровських принципів» і «честі вора», а також хуліганство і згвалтування;

3) організує наповнення злодійської каси – «общака»³⁹;

4) підтримує фінансово та/або матеріально засуджених чи раніше судимих;

5) координує кримінально протиправну діяльність на певній території чи в певній сфері;

6) виконує роль «третього судді» (є посередником у розв'язанні конфліктних ситуацій);

7) переважно є неодруженим чоловіком, уникає тривалих стосунків із жінками, розірвав контакти з рідними та близькими;

8) здебільшого має (мав) судимість;

9) має радника, інших помічників, прислужників («шісток»);

10) має авторитет серед засуджених чи раніше судимих;

11) має відповідні татування на тілі;

12) сприяє кримінально протиправній діяльності чи спонукає до неї;

³⁹ Під «общаком» (злодійським «общаком») розуміють своєрідний матеріальний фонд – кошти (зокрема, безготівкові) та інші матеріальні цінності (наприклад, у місцях позбавлення волі це можуть бути продукти харчування, одяг, наркотики, алкоголь тощо), за збирання, облік та зберігання яких відповідає певна особа («вор в законі», «смотрящий»). Це фонд взаємодопомоги в злочинному середовищі. «Обшак» слугує основою згуртування різних груп засуджених під заступництвом найбільш авторитетних із них – «злодіїв в законі» і «смотрящих». «Обшак» поповнюється, зокрема, за рахунок прибутку від професійної злочинної діяльності, «податку» з осіб, які порушують норми і традиції злочинного світу, коштів, які надходять «ворам в законі» чи іншим кримінальним авторитетам як плата за вирішення ними майнових спорів, внесків від проведення азартних ігор. У злочинному світі існує як загальний «обшак», так і регіональні, а також інші, локальні «общаки». Взагалі злодійські «каси» розрізняються за місцем їхнього створення і контингентом суб'єктів використання. Кошти з «общака» можуть бути використані, наприклад, для оплати послуг адвокатів, допомоги близьким «вора в законі» чи іншого кримінального авторитету, який перебуває в установі виконання покарань, підкупу персоналу цих установ, слідчих або суддів, влаштування злодійських зібрань (Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 90).

13) має зв'язки з іншими злочинними авторитетами, учасниками злочинних об'єднань;

14) може наділяти членів злочинного середовища певними функціями чи ролями, зокрема призначає «положенців»;

15) має можливість брати участь у «сходці»;

16) уміє на високому рівні грати в азартні ігри та вчасно розраховується з тими, хто виграв;

17) має кримінальне прізвисько⁴⁰.

Для «ворів у законі» передбачено три види санкцій: 1) публічний ляпас (застосовують за дрібні провини; причому дати ляпас може тільки рівний за «званням», тобто також «вор у законі»; 2) «дати (бити) по вухах», тобто перевести в нижчу категорію – так званих мужиків; 3) смерть. У разі порушення основних вимог злодійського «кодексу» «вор у законі» не може розраховувати на поблажливність; його будуть розшукувати, поки не знайдуть. Після винесення злодійською «сходкою» вироку кожен арештант, який поважає себе, зобов'язаний під час зустрічі із засудженим привести вирок у виконання, тобто позбавити життя «вора в законі».

Використання «титулу» «вора в законі» злочинцями є доволі суперечливим, оскільки вони називають себе просто «злодій», не додаючи жодної згадки про будь-який закон, що для інших категорій злочинців не передбачено⁴¹. «Вора в законі» можуть називати по-різному: «вор у законі», «вор», «старший брат», «ідейний вор», «законник» тощо⁴².

Протистояти діяльності «злодіїв у законі» надзвичайно складно. Адже «авторитети», коли переховуються, з'являються лише в добре перевіреніх місцях. Вони непередбачувані, ведуть активне кримінальне життя, підтримують засуджених у місцях позбавлення волі через «общаки» й мають дві основні робочі спеціа-

⁴⁰ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 32–33.

⁴¹ Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 17–30 лип. 2020 р. № 28–29. URL: <https://yvu.com.ua/pro-borotbu-zi-zlochynnymy-spilnotamy-notatky-na-polyah-zakonu/>

⁴² Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 33–34.

лізації. Одні контролюють чисельні угруповання крадіїв, грабіжників і розбійників, нерідко беруть безпосередню участь у «наскоках». Їх називають мастодонтами, плем'ям, що вимирає, до якого належать представники найстарішої когорти, що дотримуються традицій. «Авторитети» нової формації, які не надто дотримуються злочинського кодексу, найбільше цікавляться бізнесом – як «тіньовим», так і участю в легальних видах підприємництва. Таким особам та їхньому оточенню нерідко інкримінують участь у всіляких доходних оборудках і загалом аферах у сфері економіки. В коло їхнього інтересу потрапляють такі об'єкти, як порти, ринки й пов'язана з ними контрабанда. Щоб прокучувати залучені в такі схеми мільйони (чи навіть мільярди), «авторитети» налагоджують зв'язки з чиновництвом (купляють їх, допомагають у кар'єрі посадовцям-корупціонерам), очільниками державних підприємств, правоохоронних структур, суду, їхніми друзями нерідко стають і доволі знані політики (Геннадій Карпюк «Дзеркало тижня» №5, 13 лютого 2010)⁴³.

«Злодії в законі» впливають не тільки на бізнес і злочинні сфери діяльності, а й на політиків і людей, що ухвалюють доленосні рішення для країни, на народних обранців. Через них вносять зміни в законодавство, які полегшують долю в'язнів і злочинного бізнесу. Найяскравіший приклад – «закон Савченко», який лобіювала саме організована злочинність. Таких прикладів впливу «злочинців у законі» на динаміку криміногенної ситуації в Україні безліч⁴⁴.

Адміністрація злочинного світу, представлена «злочинцями в законі», уособлює кримінально-протиправну «виконавчу» та «судову» владу, призначається злочинною «законодавчою» владою («злочинська сходка»), продукує ідеологію злочинного світу; розпоряджається та контролює злочинну казну («общак»)⁴⁵.

⁴³ Про доповнення Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність «злочинців в законі» та осіб, що належать до злочинського миру: пояснювальна записка до проекту Закону України від 22 трав. 2012 р. № 10506.

⁴⁴ URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43502

⁴⁴ Тома М. Г. Професійна злочинність: «злочинці в законі», їхній вплив на криміногенну ситуацію в країні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 86. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.13>

⁴⁵ Тома М. Г. Професійна злочинність: «злочинці в законі», їхній вплив на криміногенну ситуацію в країні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 3. С. 86. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.13>

«Вор у законі» не є керівником організованого злочинного формування (організованої групи чи злочинної організації), а він перебуває «над ними», а також може створити злочинну спільноту та керувати нею⁴⁶.

«Злочинці в законі» – це переважно довічне звання. І вплив злочинців навіть за ґратами залишається надзвичайно сильним. Тож навіть якщо ув'язнити таких осіб, на ситуацію з рівнем організованої злочинності це не вплине. Злочинці не має «прописки»: у будь-якому регіоні, у будь-якій країні (тим паче на пострадянському просторі) йому забезпечено прийом і злочинні контакти. Тож явище це транснаціональне, боротися з ним складно, адже неефективними є загальноприйняті методи, зокрема запровадження терміна «злочинці в законі» в певне національне законодавство. Злочинці такого масштабу та статусу (за досвідом країн ЄС і США) повинні довічно перебувати під контролем правоохоронних органів, причому за активної міжнародної співпраці⁴⁷.

Отже, з огляду на відсутність законодавчої дефініції «вора в законі», а також урахувавши викладене вище, рішення про визнання певної особи «вором у законі» слід приймати лише на підставі встановлення та доведення комплексу окреслених ознак, що свідчать про наявність такого статусу. Крім того, в обвинувальному акті й обвинувальному вирокі слід зазначити, на підставі яких ознак органи досудового розслідування чи суд дійшли висновку про те, що особа перебуває в статусі «вора в законі».

«Положенець». «Положенці» («відповідальні») – це призначені «вором у законі» особи, що мають кримінальний авторитет та уповноважені на виконання функцій «вора в законі» на визначеній території. «Положенець» діє від імені «вора в законі», фактично виконуючи обов'язки «вора в законі» на певній території за його відсутності.

«Положенець» має право приймати рішення з деяких важливих питань. Однак рішення, що стосуються долі інших осіб, він

⁴⁶ Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативної значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 99–100. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

⁴⁷ Пластун М. Україна кримінальна, або чому не допоможе законодавче закріплення статусу «злочинці в законі». *Ліга. Блоги*. 10 груд. 2019 р. URL: <https://blog.liga.net/user/mplastun/article/35281>

повинен ухвалювати, порадившись із «вором у законі» або довівши це до його відома. «Положенець» за погодженням із «вором у законі» призначає «смотрящих», які представляють їхні інтереси на меншій території (міста, району, селища тощо) або на окремому об'єкті (наприклад, в установі виконання покарань). «Положенці» є своєрідними кандидатами у «вори в законі», які своєю поведінкою мають довести, що вони є гідними «корунації»⁴⁸.

«Положенець» є формальним посередником між «вором у законі» й іншими особами, які перебувають у сфері злочинного впливу. Деякі джерела ототожнюють ці дві ролі, але це не так, оскільки «положенець» ніколи не буде «корунований», навіть якщо він є кримінальним авторитетом, оскільки в його «біографії» є певні вади, що не дозволяють отримати статус суб'єкта підвищеного злочинного впливу (як-от служба в армії в минулому)⁴⁹.

«Смотрящий» («наглядач»). «Смотрящий» – це особа, уповноважена наглядати за дотриманням загальноприйнятих у злочинних колах (злочинному середовищі) правил поведінки та наказів «положенця» на певній території (наприклад, у виправній колонії, певному районі, області)⁵⁰. Вони передусім контролюють і координують кримінально протиправну діяльність злочинних об'єднань на певній території, а також забезпечують надходження коштів до «общака».

«Наглядач» – особа, яка спостерігає за певним об'єктом (або камерою в СІЗО чи кримінально-виконавчою установою, або злочинним промислом (як-от викраденнями автомобілів), або

⁴⁸ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. С. 34.

⁴⁹ Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 99–100. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

⁵⁰ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. С. 34–35.

за містом загалом)⁵¹. «Смотрящего» призначає «вор у законі» або «положенець».

Основна функція «наглядача» – нагляд за дотриманням «злочинського закону» та збір коштів в «общак». Не можна заздалегідь визначити, які саме злочинні спільноти контролюють об'єкт або злочинний промисел, адже це рішення може бути прийняте «за замовчуванням» самостійно «вором у законі», а може визначатися на «сходці» (ситуацію ускладнює ще й те, що злочинні спільноти користуються «послугами» одна одної (через «грузинів» «слов'яни» мають вихід на злочинні спільноти Туреччини, Європи, США тощо)⁵².

У злочинній ієрархії існують «смотрящий» за зоною, «смотрящий» на волі, «смотрящий» за районом області, «смотрящий» за містом, «смотрящий» за корпусом установи виконання покарань, «смотрящий» за «дорогою» (постачанням на територію колонії заборонених предметів і речовин) тощо⁵³.

«Смотрящим» за зоною призначають переважно особу, яка має авторитет серед засуджених осіб і веде «правильний» з погляду дотримання злочинських традицій спосіб життя. Йому підлеглі інші учасники неформальної ієрархії – «смотрящий» за окремою ділянкою виправної колонії, «смотрящий» за промисловою зоною, «смотрящий за їдальнею» тощо⁵⁴.

«Смотрящего» за установою відбування покарання призначає «вор у законі». Його функції схожі на функції «смотрящего» на

⁵¹ Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 99–100. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

⁵² Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 99–100. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

⁵³ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. С. 34–35.

⁵⁴ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: Норма права, 2021. С. 34–35.

волі (ідеться передусім про дотримання злодійських традицій та забезпечення надходжень до «общака»).

Відмінності між «зłodієм у законі», «положенцем» і «смотрящим».

Якщо титул «вора в законі» є позитивним (звісно, трапляються і випадки позбавлення цього статусу або відмови від нього), то місце «положенців» і «смотрящих» у злочинній ієрархії з плином часу змінюється. Зокрема, «смотрящий» за конкретною установою виконання покарань після відбуття покарання та звільнення з цього місця позбавлення волі здебільшого втрачає відповідний статус⁵⁵.

«Положенця» та «смотрящого» призначають на «сходці» кримінальних авторитетів. Водночас «смотрящих» нижчого рівня злодійської ієрархії можуть призначати без «сходки» (наприклад, «смотрящий» за зоною може самостійно призначати «смотрящого» за дільницею).

«Положенець» і «смотрящий» виконують такі функції:

- приймають неформальну владу на ввіреній їм території;
- розробляють правила поведінки на ввіреній їм території, забезпечують дотримання правил поведінки відповідно до злодійських «законів»;
- здійснюють перевірку засуджених, які прибувають для відбування покарання;
- призначають довірених осіб (які мають авторитет серед засуджених, раніше судимих, осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень і злочинного способу життя, мають значний вплив на таких осіб), координують їх діяльність;
- здійснюють контроль за діяльністю кримінально протиправних об'єднань та осіб (як місцевих, так і з інших регіонів – «гастролерів») на певній території та/або координують такої діяльності, сприяння їй;
- здійснюють збирання та розподіл коштів, зокрема здобутих кримінально протиправним шляхом;

⁵⁵ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 36.

– забезпечують наповнення «общака», ведення «бухгалтерії», у якій відображено всі надходження до «общака», надходження/витрачання коштів;

– забезпечують осіб, які відбувають покарання у виправних установах, харчовими продуктами, тютюновими виробами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, засобами зв'язку, іншими забороненими предметами;

– визначають злочинні касти, у яких перебувають засуджені («мужики», «козли», «порядочні», «непорядочні», «скривджені» тощо), а також переводять з однієї касти в іншу;

– вирішують спори, які виникають між особами з погляду неписаних злодійських «законів», «за поняттями» (тобто системи неформальних норм і правил, які діють у злочинному середовищі), виконуючи роль «мирового судді», визначають обґрунтованість претензій, а також ухвалюють рішення про покарання винуватців тощо⁵⁶.

Для виконання зазначених функцій «положенець» і «смотрящий» можуть створювати організовані групи чи злочинні організації або бути членами таких кримінально протиправних об'єднань, організованих іншими особами⁵⁷.

У злочинній ієрархії, крім «положенця», «смотрящого», «зłodія в законі» виокремлюють також **«утримувача общака» («казначея»)** – особу, яка відповідає за «общак», тобто контролює надходження та видатки, забезпечує його охорону, і **«прагнучого»** – особу, що може бути лідером злочинного середовища, кримінальним авторитетом, але поки що не посідає місце у вищій злочинній ієрархії, однак вчиняє певні дії, щоб досягти цього (із кожного вчиненого його злочинною групою кримінального правопорушення «заносить частку в общак», тобто поповнює злодійську касу)⁵⁸.

⁵⁶ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 35–36.

⁵⁷ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. С. 36.

⁵⁸ Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативної значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий*

Список використаних джерел

1. Вознюк А. Протидія організованій злочинності в Україні: перспективи удосконалення кримінального законодавства. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1 (11). С. 176–194. doi: 10.34015/2523-4552.2020.1.18
2. Вознюк А., Дудоров О. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою: аналіз законодавчих новел. Новітні кримінально-правові дослідження – 2021: Альманах наукових праць / за ред. Є.Л. Стрельцова, О.В. Козаченка, О.М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ ОЮА, 2021. С. 21–31.
3. Закон Грузії об організованій злочинності та рэкрете. Контрольний текст по состоянию на 18 апр. 2018 г. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/27814?publication=1>
4. Киренко С. Г. Проблеми кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю. *Dictumfactum*. 2020. № 2. С. 59–65.
5. Копйова І. А., Ципищук К. В. Щодо доцільності введення категорії «вор/злочій в законі» в кримінальне законодавство України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2. С. 209–219.
6. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255¹, 255², 255³, 256 Кримінального кодексу України): наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2021. 130 с.
7. Левчук В. О. «Вор в законі»: відоме поняття та нові кримінально-правові проблеми. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 245–251. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.36>
8. Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 96–101. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

вісник публічного та приватного права. 2021. Вип. 2. С. 99–100. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>

9. Міневич О. І. Поняття та види правових помилок: загальнотеоретичне дослідження : дис. ... кандюрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 237 с.
10. Нікітін А. О. «Злочій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 167–170.
11. Околит О. В. «Суб'єкт злочинного впливу», «суб'єкт підвищеного злочинного впливу», «вор в законі»: співвідношення понять. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової : зб. матеріалів (Запоріжжя, 10 берез. 2022 р.)*. Запоріжжя, 2022. С. 277–279.
12. Пластун М. Україна кримінальна, або чому не допоможе законодавче закріплення статусу «злочій в законі». Ліга. Блоги. 10 груд. 2019 р. URL: <https://blog.liga.net/user/mplastun/article/35281>
13. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : проект Закону України від 2 груд. 2019 р. № 2513. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2513&skl=10
14. Про доповнення Кримінального кодексу України положеннями про відповідальність «злочій в законі» та осіб, що належать до злочійського миру : пояснювальна записка до проекту Закону України від 22 трав. 2012 р. № 10506. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43502
15. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності для «злочій в законі» та за злочини, вчинені злочинними угрупованнями) : проект закону від 2 груд. 2014 р. № 1188. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52627
16. Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22 лип. 2020 р.). Інформаційний портал «Права людини в Україні». URL: <https://khp.org/1595421303>
17. Тома М. Г. Професійна злочинність: «злочій в законі», їхній вплив на криміногенну ситуацію в країні. *Право і суспільство*. 2020. № 2 Ч. 3. С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.13>